

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ В УМОВАХ РІЗНОВІКОВОЇ ГРУПИ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Найпершим суспільним середовищем для дитини є дошкільний навчальний заклад, основне призначення якого – соціальна адаптація до умов життя в товаристві незнайомих дітей і дорослих, виховання ціннісного ставлення до навколишнього світу, природи, людей, самої себе. В умовах дошкільного закладу дитина завжди прагне відчувати себе об'єктом зацікавлення й симпатії, прагне до позитивного спілкування і порозуміння.

В ході вивчення психологічних особливостей спілкування дітей різного віку одним із методів нашого дослідження був метод «одномоментних зрізів структури групи у вільному спілкуванні» (Репіна Т.О.), та тривалі спостереження за дітьми. Ці методи дали нам змогу отримати дані про деякі особливості спілкування дошкільників в умовах різновікової групи, вивчити потребу в спілкуванні з дітьми іншого віку, вибірковість, інтенсивність та екстенсивність спілкування між старшими і молодшими дошкільниками.

Зрізи актів вільного спілкування проводилися під час діяльності дітей, не регламентованої педагогом, упродовж однієї години, 5 днів поспіль (робочий тиждень). Зрізи знімалися певну кількість разів через кожних 6 хвилин. У такий спосіб у кожній групі нами було зроблено 50 зрізів. Після вимірювання здійснювалася обробка результатів за нижче наведеним планом: 1. Згідно з отриманими даними складали протоколи на кожну дитину, куди із загально групового протоколу всіх зрізів виписували відповідні показники. 2. Окремо підраховували кількість зрізів, коли дитина була сама і коли об'єднувалась в спільних іграх з однолітками і дітьми, старшими й молодшими від неї. За процентним відношенням останнього числа до загальної кількості зрізів визначали коефіцієнт виразності потреби дитини в контактуванні з однолітками та дітьми іншого віку. 3. Обчислювали кількість контактів, установлених тим чи іншим дошкільником з кожною дитиною групи, з усіх дітей групи виділяли тих, спілкування з якими у даного досліджуваного було

особливо інтенсивним – вибіркоvim. Вибірковість спілкування встановлювалася умовно. Межу вибіркового спілкування для кожної дитини вираховували за формулою: $\frac{3m}{n-1}$,

де $3m$ – загальна кількість контактів, n – число дітей у групі. Спілкування, за якого кількість контактів дорівнює величині цієї межі чи перевищує її, вважалось вибіркоvim.

4. Підсумовували кількість контактів, установлених кожною дитиною з окремими дітьми. Відношення цієї суми до загальної кількості зрізів (тобто середня кількість контактів, установлених даною дитиною з однолітком і дітьми іншого віку в одному зрізі) приймалося за показник інтенсивності спілкування. Окремо підраховували середню кількість контактів, установлених з дітьми своєї та протилежної статі. Порівнюючи ці показники, можна побачити залежність інтенсивності спілкування від віку й статі дитини.

5. Обчислювали широту кола, або екстенсивність спілкування – співвідношення числа дітей групи, з якими були встановлені контакти за час проведення зрізів, до загального числа дітей групи за винятком одиниці (самої дитини). Усі випадки відсутності спілкування диференціювали з урахуванням віку і статі дитини.

Згідно з поставленою метою дослідження нас цікавили віковий склад партнерів у спілкуванні (співвідношення різновікового і одновікового спілкування), кількість контактів, які встановлює дитина з дітьми свого та іншого віку, наявність чи відсутність різниці в них. Зрізи актів вільного спілкування дітей в ході діяльності, не регламентованої педагогом, показали що потреба в спілкуванні з дітьми різного віку є спільною для дошкільників і в різній мірі відмічається у всіх дітей (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Виразність потреби в спілкуванні з дітьми іншого віку (%)

Потреба в спілкуванні з дітьми:	Дівчата	Хлопчики	Всього
старшими на 1 рік у дошкільників 5-го, 6-го року життя	40,2	27,2	34
молодшими на 1 рік у дошкільників 6-го, 7-го року життя	49,4	31,5	40,7
старшими на 2 роки у дошкільників 5-го року життя	21	9,5	15
молодшими на 2 роки у дошкільників 7-го року життя	33,3	9,3	20

В нашому дослідженні виразність потреби в спілкуванні з дітьми іншого віку в середньому становила 48,1%, з однолітками – 32,2%, з усіма дітьми групи – 80,3%. Причому перевага віддавалася спілкуванню зі старшими чи молодшими на 1 рік дошкільниками. Так, в 34% зрізів діти шостого і п'ятого року життя спілкувалися з дітьми старшими на 1 рік, в 40,7% зрізах діти сьомого і шостого року життя спілкувалися з дітьми, молодшими на 1 рік. Якщо різниця у віці складає 2 роки, то потреба в спілкуванні між такими дітьми значно знижується: 15% зрізів у дітей п'ятого і 20% – у дітей сьомого року життя.

В дослідженнях В.В. Авраменко в сімейних різновікових групах дитячих будинків виразність потреби в спілкуванні дещо нижче, і дорівнює 73%. З них 27% складають об'єднання старших і середніх дітей, 17% – середніх і молодших, 21% – старших і молодших, 22% – одновікові об'єднання [1, с. 18-20]. В ході порівняння кількості контактів у процесі спілкування хлопчиків і дівчаток з'ясувалося, що в 40,2% зрізів дівчата шостого і п'ятого року життя спілкуються з дітьми, старшими на один рік, хлопчики – 27,2%. З дітьми, молодшими на один рік спілкувалися в 49,4% зрізів дівчата сьомого і шостого року життя, хлопчики – 31,5%. Більш ніж удвічі зростає різниця в

потребі спілкування з дітьми, старшими на 2 роки, у дівчат і хлопчиків п'ятого року життя (21% зрізів у дівчат і 9,5% – у хлопчиків). У дітей сьомого року життя ця різниця збільшується до трьох із половиною разів (33,3% – у дівчат і 9,3% – у хлопчиків).

Цю особливість відмічали й інші дослідники, підкреслюючи більш стримане ставлення хлопчиків до спілкування з молодшими дітьми. На думку О.О. Вовчик-Блакитної одним із пояснень цього явища може бути те, що дорослі – батьки, вихователі дитячого садочка – частіше по допомогу в догляді за молодшими дітьми звертаються до дівчат [2,с. 20-43]. У дітей різновікових груп відзначається високий показник вибіркості спілкування. В середньому число вибіркових контактів на одну дитину становить 2,06. З них 1,18 припадає на різновікове спілкування і 0,88 – на одновікове. 63,2% дітей мають постійних партнерів у спілкуванні, з них 51% проявляють різновікову спрямованість вибіркового спілкування і 49% – одновікову.

Показник інтенсивності спілкування в середньому дорівнює в 10 зрізах 19 контактів, 10 з яких припадає на спілкування з однолітками і 9 – з дітьми іншого віку. З дітьми, старшими від себе на 1 рік – 3,5 контакти, молодшими на 1 рік – 4 контакти, зі старшими на 2 роки – 0,77 контактів, з молодшими – 0,72 контакти (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Показники інтенсивності спілкування в 10 зрізах (%)

	Інтенсивність спілкування з усіма дітьми групи	Інтенсивність спілкування з однолітками	Інтенсивність спілкування з дітьми іншого віку	З них			
				з дітьми старшими від себе		з дітьми молодшими від себе	
				на 1 рік	на 2 роки	на 1 рік	На 2 роки
Група №1	14,53	6,88	7,65	3,4	0,78	2,87	0,6
Група №2	23	12,91	10,09	3,6	0,76	4,89	0,84

Загальна кількість, %	19	10	9	3,5	0,77	4	0,72

В різновікових групах дошкільних навчальних закладів чітко простежуються прояви прагнення до спілкування з широким колом дітей, як однолітків, так і дошкільників іншого віку, тобто до реалізації себе як суб'єкта спілкування. Показник екстенсивності спілкування дорівнює 78%. З однолітками – 32%, з дітьми різного віку – 46%. З них зі старшими і молодшими на 1 рік – по 18%, зі старшими і молодшими на 2 роки – по 5% (див. табл. 3).

Таблиця 3.

Показники широти кола спілкування в 10 зрізах (%)

Групи	З усіма дітьми	З однолітками	З дітьми іншого віку	З них			
				з дітьми, старшими від себе		з дітьми, молодшими від себе	
				на 1 рік	на 2 роки	на 1 рік	на 2 роки
Група №1	69	20	49	18,2	6,2	18,4	6,2
Група №2	87	43,5	43,5	17,3	4,5	17,2	4,5
	78	32	46	18	5	18	5

Однак слід зазначити, що широта кола спілкування не завжди є позитивним показником. Так, у дослідженнях О.О. Рояк наголошується, що іноді у відкрито конфліктних дітей за досить широкого кола спілкування, достатньої кількості контактів відзначається негативний характер спілкування. Крім того, в групі можуть бути діти, яких не приймають в ігрові

групи. Вони хочуть гратися, підходять до граючих, намагаються чимось допомогти, щось підтримати, але гравці їх ніби не помічають [6, с. 13]. Тому в процесі спостережень ми особливу увагу приділяли характеру спілкування.

Вибіркове спілкування сприяє утворенню емоційно позитивних мікрогруп, кожна з яких об'єднує від 2 до 5 дітей. Так, у 28% зрізів діти спілкувалися в діадах, у 21% – в тріадах, в 16,7% – вчотирьох, у 10% – вп'ятьох. Спілкування у великих підгрупах (6-7 осіб) відбувається тільки в ігровій діяльності, в переважній більшості в рухливих і сюжетно-рольових іграх (6 дітей – 3,1%; 7 дітей – 1,5% зрізів).

Зберігається тенденція яка була виявлена в дослідженнях Т.О. Репіної [5], Ю.О. Приходько [4, с. 329-400], щодо спілкування в діадах і тріадах більше тяжіють дівчатка. В нашому випадку спілкування в діадах зафіксовано у 31,5% зрізів у дівчаток і в 24,5% – у хлопчиків, причому перевага віддавалась спілкуванню з дітьми своєї статі в 26,2% зрізів у дівчаток і в 20,5% у хлопчиків, протилежної статі – в 5,3% у дівчаток і в 4% у хлопчиків. В 24,6% зрізів у дівчаток і в 17,5% у хлопчиків спілкування відбувалося в тріадах. З дітьми своєї статі – в 19,1% зрізів у дівчаток і в 10,5% у хлопчиків, протилежної статі – у 5,5% у дівчаток і в 7% – у хлопчиків.

Спілкуванню з 2-3 партнерами віддають перевагу діти 6-го року життя: спілкування з двома партнерами – 32,7% зрізів, з трьома – 23,4%. Деяко нижчі показники у дітей 7-го року життя: 27% – 2 партнери, 22% – три партнери. У дітей 5-го року життя: 24% зрізів – у діадах, 17,9% – в тріадах. На спілкування з більшою кількістю партнерів найчастіше націлені хлопчики. Так, у 20,2% зрізів хлопчики спілкувалися з 4 партнерами і в 12,7% – з п'ятьма, тоді як у дівчат цей показник значно нижчий: 13,1% і 7,3%. З дітьми своєї статі – 5,6% зрізів у дівчат і 7,2% у хлопчиків, протилежної статі – 7,5% у дівчат і 13% у хлопчиків. Спілкувалися в групах по 5 осіб своєї статі у 0,8% зрізів дівчатка і в 4,9% – хлопчики. Спілкуванню в групах із 4-5 осіб віддають перевагу діти 7-го і 5-го року життя: 4 особи в

21% зрізів, 5 осіб – у 12%. У дітей шостого року життя ці показники нижче вдвічі: 9,3% зрізів – 4 особи і 6,1% – 5 осіб. У 47,5% зрізів діти різновікових груп спілкуються з партнерами своєї статі і в 32,8% – протилежної (див. табл. 4).

Таблиця 4.

Показники кількості партнерів у спілкуванні (%)

Кількість партнерів у Спілкуванні		2 Партнери	3 партнери	4 Партнери	5 партнерів	6 партнерів	7 партнерів
Загальна кількість		28%	21%	16,7%	10%	3,1%	1,5%
з них							
Хлопчиків		24,5%	17,5%	20,2%	12,7%	3,6%	1,5%
Дівчаток		31,5%	24,6%	13,1%	7,3%	2,5%	1,6%
Партнерів							
своєї статі	Д	26,2%	19,1%	5,6%	0,8%	-	-
	Х	20,5%	10,5%	7,2%	4,9%	-	-
протилежної статі	Д	5,3%	5,5%	7,5%	6,5%	2,5%	1,6%
	Х	4%	7%	13%	7,8%	3,6%	1,5%
Дітей							
7-го року життя		27%	22%	21%	12%	4,8%	2,6%
6-го року життя		32,7%	23,4%	9,3%	6,1%	2,2%	1,7%
5-го року життя		24%	17,9%	21%	12%	2,8%	0,7%

В процесі дослідження ми виявили закономірність, що на показники виразності потреби в спілкуванні, інтенсивності й екстенсивності значно впливає чинник тривалості перебування дітей в одній групі. Так, якщо діти відвідують різновікову групу 1-3 місяці, вони більше вільного часу проводять на самоті (24,7% зрізів), тимчасом як у групах, де діти знайомі більше півроку, цей показник менший вдвічі (11,6%).

Наприклад, Омар К. (7-й рік життя) і Денис Б. (7-й рік життя) 2 роки разом ходили в одну групу іншого дошкільного навчального закладу. Аналіз «одномоментних зрізів структури групи в процесі вільного спілкування» показав, що протягом тижня ці хлопчики контактували один з одним 31 раз.

Діана К. (6 – й рік життя) і Дарина О. (6-й рік життя) 2 роки разом відвідували іншу групу – 20 контактів. Рома Б. (7-й рік життя) і Яна М. (7-й рік життя) 1 рік разом ходили в одну групу іншого дошкільного навчального закладу – 27 контактів. Катя Л. (5-й рік життя) та Лейла Г. (5-й рік життя) 1 рік разом ходили в іншу групу – 24 контакти. Толя Р. (5-й рік життя), Денис Ш. (5-й рік життя) і Микита С. (5-й рік життя) 1 рік разом ходили в молодшу групу: Толя Р. - Денис Ш. - (34 контакти); Денис Ш. - Микита С. – 30 контактів; Толя Р. - Микита С. – 28 контактів. Маша Г. (7-й рік життя) і Віка Т. (6-й рік життя) в різновікову групу ходять 2 роки – 32 контакти.

У всіх названих дітей відзначалося тривале, емоційно позитивне спілкування (за даними спостережень). В нових групах кількість випадків різновікового спілкування порівняно з одновіковим у півтора рази більша, ніж у групах, де діти добре знають один одного: у 48,5% зрізів різновікового спілкування, у 26,8% зрізів одновікового. В групах, які діти відвідують тривалий час, цей показник майже однаковий: 47,4% зрізів різновікового спілкування і 41% – одновікового. Для зручності надалі ці групи будемо називати групи №1, і №2 (див. табл. 5).

Таблиця 5.

**Виразність потреби в спілкуванні:
загальна, з однолітками і дітьми іншого віку (%)**

	Перебувають Самі	Спілкуються тільки з однолітками	Спілкуються з дітьми різного віку	З них			
				з дітьми старшими від себе		з дітьми молодшими від себе	
				на 1 рік	на 2 роки	на 1 рік	на 2 роки
Група №1	24,7	26,8	48,5	21,2	3,7	26,6	4,4
Група №2	11,6	41	47,4	32,8	9	22,8	5,7
Загальна кількість, %	19,7	32,2	48,1	25,6	5,7	25,2	5

Вплив чинника тривалості перебування дітей в одній групі особливо простежується в інтенсивності спілкування. В перших групах середнє число контактів – 14,5, з них з дітьми різного віку – 7,6. У групах №2 – 23 контакти, з них з дітьми різного віку – 10,1. (див. табл. 2). Значно відрізняється і показник екстенсивності спілкування: в перших групах – 69%, в других групах – 87%, хоча показник екстенсивності спілкування з дітьми різного віку майже однаковий: 49% – групи №1, 43,5% – групи №2. (див. табл. 3).

Ми помітили, що частина дошкільників – 11,1% в двох групах – більше третини часу залишалася поза спілкуванням та взаємодією з іншими дітьми через недостатню активність і невміння налагодити контакти, адже попередній досвід спілкування у таких дітей був тільки з дорослими вдома. За даними Дж. Боулбі соціальна поведінка дитини розвивається послідовно, спочатку відносини «дитина-батьки», а після – «дитина – всі інші люди» [7].

Отримані результати збігаються з результатами Т.О. Репіної за якими 11% однолітків залишаються поза спілкуванням [5]. Водночас у дослідженнях В.В. Авраменко показано, що в різновікових сімейних групах дитячих будинків кількість таких дітей втричі більша – 33% [1, с. 18-19]. Низький показник виразності потреби в спілкуванні у дітей в умовах різновікової групи дошкільного навчального закладу може бути пов'язаний із тим, що вони виховуються в сім'ї одні, не мають досвіду спілкування з іншими дітьми і не звикли ще до умов дитячого садочка. Крім того, причиною може бути і сором'язливість дитини, в наслідок якої виникають труднощі в налагодженні контактів і спілкуванні з іншими дітьми. Вплив сором'язливості на спілкування дітей відзначають й інші автори. Так, у дослідженнях О.І. Кульчицької наголошується, що для сором'язливої людини необхідність спілкування – це тяжкі переживання, пов'язані з бажанням втекти, заховатися від людей. Сором'язливість позбавляє людину спілкування з іншими, заважає знайомитись, веселитися. Такі люди відчують свою самотність, але не можуть подолати страх контактів, вони низько оцінюють своє “Я”, боячись справити на інших погане враження [3, с. 232].

Крім того, відомо, що спілкування з молодшими дітьми характерне для дошкільників із заниженою самооцінкою, тому що в процесі такого спілкування вони знаходять для себе додаткові можливості самоствердження. Безумовно, самооцінка дітей, які щойно прийшли до дошкільного навчального закладу, зазнає змін, вони відчують себе менш захищеними та невпевненими, і тому старші малоініціативні діти із задоволенням відгукуються на ініціативу малюків встановити контакт.

В процесі спостережень за вільним спілкуванням дітей у діяльності, не регламентованій вихователем, основна увага приділялася аналізу: взаємодії між дітьми різного віку; наявності чи відсутності уваги до партнера іншого віку, емоційному відношенню до його впливів; рівню активності й ініціативності партнерів різного віку, спробам підтримати спілкування або

уникнути його; засобам спілкування. Спостереження показали, що значну частину вільного від занять та регламентованої дорослими діяльності часу дошкільники проводять у широкому колі дітей. Це можуть бути як ровесники, так і діти іншого віку. У кожного дошкільника в групі є 1-2 партнери у спілкуванні, яким віддається перевага і з яким відмічаються дружні стосунки. З цими партнерами дитині цікаво взаємодіяти в будь-якій діяльності і, як правило, разом вони проводять до 60% вільного для спілкування часу. Така мікрогрупа через емоційну насиченість стосунків є найбільш значимою для дитини. Дівчата частіше, ніж хлопчики, вступають в різновікове спілкування, вміло підтримують контакти, підбадьорюють молодших, всіляко допомагають їм, радять, що і як краще зробити, беруть партнера за руку, плечі, заглядають йому в очі, посміхаються. Зорова увага до партнера, посмішки відмічалася і у хлопчиків, хоча емоційні прояви у них більш стримані.

Молодші діти в процесі спілкування намагаються звернути на себе увагу, заслужити схвалення старшого дошкільника, сподобатися йому, з готовністю виконують поради, пропозиції й навіть вимоги, уважно слухають пояснення. Заохочення старшої дитини сприймається молодшою як можливість відчувати себе рівноправним партнером, бути схожим на старшого. В процесі спостережень була виявлена залежність засобів спілкування від кількості партнерів у спілкуванні та їхнього віку. Так, якщо діти вступали у взаємодію в діадах, вони використовували заяву про вибір і питання до намірів партнера.

В тріадах до заяви про вибір і питань до намірів партнера додаються передбачення можливого судження партнера та припущення щодо взаємодії з ним. Молодша дитина заявляє про свій намір діяти разом зі старшими, але у взаємодію вступає тільки в тому випадку, коли старша дитина затвердить цей намір: «Оксана буде з нами грати». Якщо старшою дитиною намір не підтримується, заява молодшої залишається поза увагою, і в спільну діяльність вона не приймається. В групі з 4-5 дітей один із

учасників (це завжди старша дитина) бере на себе функцію опитування членів групи про їхні наміри та бажання, що приводить до збільшення питомої ваги «попиту» і «пропозицій».

У спілкуванні дітям важливо узгодити наміри партнерів. В ході узгодження намірів у діадах вплив на партнера обмежується багаторазовими «заявами» і «проханнями» про поступку; спілкування в таких ситуаціях носить суто особистий, безпосередній характер. У тріадах діти, які опинилися в меншості, не залежно від віку, завзято наполягають на своєму виборі, підкріплюючи його численними «аргументами». Представники більшості значно збільшують число «пропозицій» приєднається до їхнього вибору. Коли дитина шостого і сьомого року життя тимчасово виходить із взаємодії (4-5 партнерів), вона попереджає товариство, що скоро повернеться, причому схвалення чи дозволу не чекає, головне попередити, тоді після повернення без зайвих слів можна знову влитися в спільну діяльність. Під час спілкування дітей п'ятого року життя зі старшими дошкільниками п'ятилітки швидше стомлюються, і тому виходять із взаємодії мовчки, не попереджаючи інших партнерів. Нами були виявлені діти, які для спілкування вибирали дошкільників, старших від себе. Якщо старші діти не йшли на контакт з ними, вони проводили час в іграх на самоті, іноді з молодшими дітьми. Так, Сергій (6-й рік життя) постійно намагався бути поряд зі старшими хлопчиками, навіть коли вони його не помічали. Для того щоб привернути увагу старших дітей до себе, він вибирав цікаву тактику поведінки.

Протокол спостереження від 7.10.2001. Сергій грається один на відстані 2 метрів від Дениса (7-й рік життя) і Омара (7-й рік життя). Нічого їм не говорить, уважно спостерігаючи за всім, що відбувається. Декілька разів обходить навколо граючих, але відстань не скорочує. Хлопчики помітили увагу Сергія до своїх ігор, але не запрошують гратися разом. На другий день (протокол 8.10.2001) Сергій скоротив відстань між собою і граючими до 1 м. Знову ходив навколо Дениса і Омара, які будували дім. Якщо у них щось не

виходило, падало, він давав пораду, проходячи мимо, не зупиняючись, робив вигляд, що це його не обходить. За 40 хвилин гри хлопчиків Сергієм було дано 3 поради, які дійсно допомогли закріпити будівлю.

На третій день (9.10.2001) відстань між дітьми скоротилася до мінімуму – 0,5 м. Тепер, коли Сергій давав поради, він зупинявся, витримував паузи (йому подобалося, що хлопці його уважно слухають), спостерігав, як вони виконують пораду, знову щось радив і йшов. На четвертий день (10.10.2001) Сергій уже грав разом з хлопцями, виправляв помилки не тільки словесно, а й дією: щось забирав, замінював на інші деталі, всі учасники гри постійно підтримували діалог і були активними.

Спостереження за дітьми дало змогу виявити умови, які перешкоджали різновіковому спілкуванню. Так, спілкування не відбувається в тому випадку, коли старша дитина недооцінює або навіть занижує можливості молодшої. «Ти не вмієш цього робити», «Відійди, зараз усе зіпсуєш». Якщо молодша дитина невпевнена у собі, то контакт взагалі не відбувається, вона мовчки стоїть біля старшого дошкільника і спостерігає, що він робить, не втручаючись у діяльність. Якщо дитина активна, впевнена, то вона намагається переконати старшого, навіть піти на конфлікт із ним, щоб довести свою правоту.

Наведемо приклад: протокол спостережень від 25.09.2001. Сашко Д. (7-й рік життя) і Оксана В. (6-й рік життя) разом малюють за одним столом. Оксана хоче допомогти Сашку намалювати квіти в альбомі, бо вони у нього, на її погляд, негарні (це відповідає дійсності). Сашко проти: «У мене квіти не виходять, а ти взагалі намалюєш каляки-маляки». Оксана, підвищуючи голос: «Каляки-маляки, ти бачив як я їх малюю, бачив?» Сашко мовчить. Оксана в своєму альбомі малює гарну квітку: «Це каляки-маляки, каляки-маляки скажи?» Сашко: «Добре, намалюй мені квіти». Оксана із задоволенням це робить. Після цього процес малювання супроводжується постійним діалогом, посмішками дітей.

Перешкодою для спілкування виступає така позиція старшої дитини, коли молодший партнер сприймається тільки як об'єкт спілкування – потрібний, або такий що заважає. Якщо заважає, то його взагалі можна усунути від діяльності й не обов'язково з ним вступати у контакт і спілкуватися. Якщо потрібний, то ним варто оволодіти.

Спілкування відбувається за заданою наперед старшою дитиною схемою, в якій молодшій дитині не дається можливості висловлюватись, її постійно перебивають, нав'язують свою думку, впливаючи на її свідомість. Старша дитина всіляко підкреслює свою виключність і залишає за собою право на першість: «Я знову тебе обіграв». Спілкування не відбувається і тоді, коли старша дитина висуває вимоги, яких молодша виконати не може. Тому ми вважаємо, що в різновікових групах видів діяльності які передбачають змагання, повинно бути якомога менше, бо молодші діти і так розуміють, що конкурувати зі старшими вони не можуть і обов'язково програють.

У різновікових групах чітко простежується розподіл дітей на три групи. До першої групи належать дошкільники, у яких надзвичайно низький рівень спілкування з дітьми іншого віку. Число контактів з ними вкрай низьке чи взагалі відсутнє. Діти відчують незручність у оточенні молодших чи старших від себе дошкільників, труднощі в налагодженні контактів, не бажають і не вміють спілкуватися з ними, вести діалог, виявляють негативне емоційне ставлення до їхніх впливів.

До другої групи входять дошкільники, що іноді спілкуються з молодшими чи старшими дітьми, не проявляючи стабільного інтересу до них. Контактність не висока, але спілкування більш тривале і стійке. Контакти здебільшого з тими самими дітьми. Активність та ініціативність в спілкуванні обмежена, проявляється одноманітність у побудові і веденні діалогу, однак відсутнє емоційно-негативне ставлення до партнера іншого віку.

До третьої групи входять дошкільники, які позитивно ставляться до спілкування з партнерами іншого віку, не обмежують коло спілкування, постійно прагнуть до його розширення. Із задоволенням і часто вступають у контакти з молодшими чи старшими від себе дітьми, виявляють ініціативу та активність у спілкуванні, вміють вести діалог, володіють багатством невербальних і мовних засобів. В ході інтерпретації одержаних даних варто пам'ятати, що ми констатували лише наявний рівень спілкування в даний період розвитку особистості. А тому можливі зміни в показниках під впливом цілеспрямованої роботи, зміни в потребі спілкування з дітьми іншого віку, розширення кола контактів.

Література

1. Авраменко В.В. Психологические особенности межличностных отношений в дошкольной группе детского дома. Автореф. дисс. канд. психол. наук. – Минск, 1992 – 22 с.
2. Вовчик-Блакитная Е.А. Мотивы взаимодействия старших дошкольников с младшими детьми. Дис. канд. психол. наук. – К., 1988 – 141 с.
3. Кульчицкая Е.И. Развитие чувств и эмоций у детей раннего и дошкольного возраста. Дисс. д-ра психол. наук. – К., 1996 - 483 с.
4. Приходько Ю.О. Генезис провідних ставлень дитини дошкільного віку як основна її особистісного розвитку. Дис. д-ра психол. наук. – К., 1997 – 428 с.
5. Репина Т.А. Психологическая характеристика группы детского сада (на разных этапах дошкольного возраста). Автореф. дисс. д-ра психол. наук. – М., 1989 – 33 с.
6. Рояк А.А. Психологическая характеристика трудностей в отношениях со сверстниками у детей дошкольного возраста. Автореф. дисс. канд. психол. наук. – М., 1975 – 31 с.
7. Bowlby J. Attachment and love. – 1969, V.1.